



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

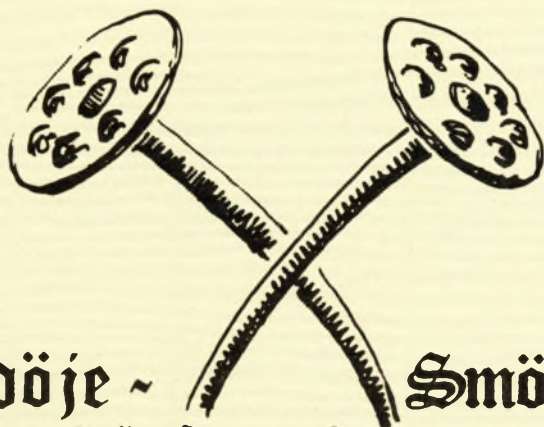
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

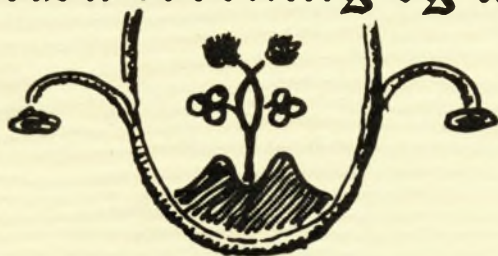
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

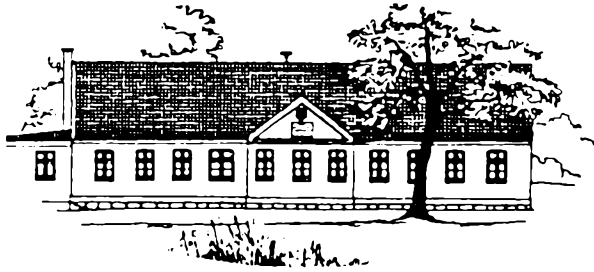
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



Ledöje ~ Smörum
historisk forening og arkiv



10. Årgang 1988



SKOLEHISTORISK KILDEmateriale i breve til amtmanden

Til belysning af skoleforhold i 1700-tallet skal her omtales et kildemateriale, som hidtil ikke - eller sjældent - har været udnyttet i de almindelige skolehistoriske fremstillinger. I forbindelse med en lokalhistorisk undersøgelse gennemgik jeg på Landsarkivet for Sjælland en række pakker med breve fra 1724-1819, indsendt til amtmanden over Københavns amt.

Materialet indeholder stof fra mange områder af dagliglivet i amtet - bl.a. oplysninger om skoleforhold i landsbysamfundet. Særdeles interessant er de mange skolemandtaller, der foreligger for næsten samtlige kgl. skoler i 1730, 1735 og

1739 i Københavns amt.

Skolemandtaller

I de første år efter rytterskolernes oprettelse i 1721 holdt skoleholderen mandtal over landsbyens skolepligtige børn. På listerne opførtes de gårdmænd og husmænd, der havde børn i den skolepligtige alder det pågældende skoleår - enkelte børn blev opført under moderens navn, hvis hun var enke eller ugift. Men udover børnenes navn og alder førte skoleholderen også liste over børnenes forsømmelser.

Forsømmelserne kunne være af mange forskellige årsager. Hyppigt skrev skoleholderen: "Forsømmer ofte", "forsømmer

lidt" eller "kommer aldrig". Listerne varierer meget fra sogn til sogn. Undertiden anfører skoleholderen årsager som: "syg" eller "ude at vogte". En undersøgelse af listerne kunne muligvis give os et bedre kendskab til, om det var husmandsbørn, der vogtede kvæg, om det var gårdmandsbørn, eller om det var ligeligt fordelt.

Spørgsmålene er mange til dette spændende materiale. F.eks., hvor mange dage gik de i skole? Skoleholderen i Ganløse regnede skoledagene til 48 uger og 2 dage. Med en uge på 6 skoledage giver dette 290 undervisningsdage om året. Ud fra dette tal angav han, hvor mange uger og dage børnene forsømte. Det store antal undervisningsdage må antageligt have resulteret i mange forsømmelser, og dog skriver skoleholderen i Ledøje i 1731, at i byen har ingen børn forsømt gennem flere måneder uden gyldig grund. Han omtaler her en mæslingeepidemi som årsag til forsømmelser.

Ud over forsømmelser opførte skoleholderen også, på hvilket undervisningstrin børnene befandt sig. Når de startede som 5-6 årige, lærte de ABC og Luthers 5 poster. Senere læste de Luthers katekismus, og senere igen læste de stadig Luthers katekismus, men nu med en forklaring af teksterne.

De børn, der nåede længst, gennemgik igen Luthers katekismus med forklaring og lærte desuden Davids salmer. Nogle børn nåede aldrig længere end til Luthers 5 poster, medens andre allerede som 7-årige læste Luthers katekismus med forklaring og Davids salmer.

I 1739 mødte i Ledøje skole gårdmand Søren Niensens to døtre, Anne på 9 år og Kirsten på 5 år undertiden i skolen. Begge undervistes på samme niveau, nemlig Luthers 5 poster, hvorimod indsidder Mogens Pedersens enkes datter Kirsten på 7 år, der ej heller gik regelmæssigt i skole, allerede læste Luthers katekismus og Davids salmer. Undervisningen var meget præget af pietismen, og da de religiøse tekster var meget vanskeligt tilgængelige for børnene, har dette vel nok givet lyst til en forsømmelse nu og da (1).

Skolemandtallerne viser, at tilsyneladende gik en del af børnene regelmæssigt i skole. Kun en større undersøgelse af materialet vil kunne påvise, hvor stor en procentdel af børnene, der gik regelmæssigt i skole. Efter 10 års alderen gik færre børn i skole. Antageligt havde børn under 10 års alderen ringere betydning som arbejdskraft for forældrene. Efter 10 års alderen blev deres arbejdskraft alt vigtigere,

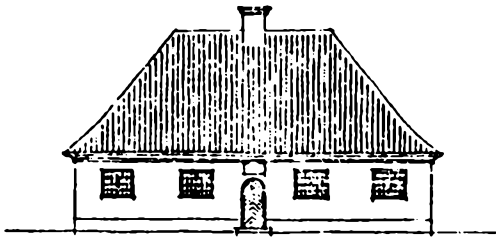
hvilket kan være årsag til, at mange børn forlod skolen efter det fyldte 12. år. Først i 1800-tallet fik børn over 10 år sæde- og pløjeferie (2).

Med ca. 290 undervisningsdage, der om vinteren lå fra kl. 7-11 formiddag og fra 2-4 eftermiddag og om sommeren fra kl. 7-11 formiddag og fra 2-6 eftermiddag, har børnene haft mulighed for at lære at læse, skrive og regne (3). Når det ikke lykkedes i tilstrækkelig grad, må man pege på flere årsager. Eksempelvis skulle der betales ekstra for at lære at skrive og regne visse steder (4). Der kan vel også peges på den ringe uddannelse af skoleholdere og det dårlige undervisningsmateriale (5).

Undertiden siges det, at de unge havde en ringe læsefærdighed, når de skulle overhøres ved konfirmationen (6). Men i 1792 skrev provsten i Ballerup til amtmanden, at han i år kun havde bortvist 2 ud af 26 konfirmander, fordi deres læsefærdighed var for ringe - egentlig en relativ lille del af konfirmanderne. At en del af konfirmanderne har måttet døje med et handicap i form af dårlig udtale på grund af forkert tandsstilling, læspen og flere andre årsager, vejer vel også til i udtalelser om den dårlige læsefærdighed blandt 1700-tallets ungdom.

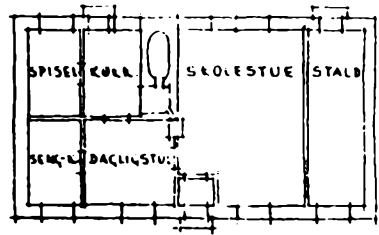
Vilje og evne til at støtte børnenes skolegang

Hvorvidt forældre havde råd til at lade deres børn gå i skole, kan det være vanskeligt at få kendskab til. Forældrene betalte 1 Mark årligt i skolepenge, uanset hvor mange skolesøgende børn, de havde. Ikke alle forældre kunne dog afse dette beløb. Regimentskriver Dahl sendte i 1786 en liste til amtmanden over de forældre i Ballerup, der ikke havde betalt skolepenge gennem 3 år til den kgl. skole. Af listen fremgår det, at kun 7 mænd ikke havde betalt for deres børn. Da Dahl foreholdt forældrene dette, betalte 2 af mændene omgående det skyldige beløb. De resterende mænd angav forskellige årsager til, at pengene ikke var blevet betalt. Jørgen Larsen, spinder på Jonstrup fabrik, erkendte, at hans børn ikke gik i skole, da han mente, at de var fritaget for skolegang af ejeren på Jonstrup fabrik. Desuden læste han selv med børnene hjemme. Regimentskriveren kommenterede, at det var et påskud. Peder Jørgensen skyldte for 2 år, men forklarede, at han beboede en gårdsplads og betalte skat til bonden, der før havde gårdspladsen. Han lovede dog at betale omgående. Niels Olsen, dragon og daglejer, skyldte ligeledes for 2 år. Han havde ikke betalt, fordi



SVD

*Typisk rytterskole
(Brønshøj rytterskole)*



NORD

*Plan over en rytterskole.
Skolestuen lå mellem
stalden og degneboligen.*

hans børn ikke gik i skole, men når han fik i sinde at lade sine børn gå, ville han betale skolepengene - en dristig bemærkning af en daglejer. Dahl skrev til amtmanden, at Niels Dragon ikke kunne fritages, da hans børn var i den skolepligtige alder. Natmanden Hans Christophersen lovede straks at betale, da han blev foreholdt sin gæld. Frans Corel's hustru sagde, at hun var fattig og alene med en datter på 12 år, efter at manden var løbet bort. Hun kunne derfor ikke betale.

I 1787 var der i Ballerup 72 skolepligtige børn mellem 5 og 9 år og 38 børn mellem 10 og 14 år - i alt 110 skolebørn. Kun forældre til 10 børn - eller mindre end 10% - skyldte for deres børns skolepenge (7). De 10 børn fordelte sig med 8 pi-

ger og 2 drenge fra 6-12 år. Materialet er dog for spinkelt til, at man tør drage den slutning, at de fleste forældre i 1700-tallet havde evne og vilje til at betale for deres børns skolepenge. Det viser sig dog, at i Ballerup by var interessen overvejende god. Også andre steder viste bønderne interesse for deres børns skolegang, som f.eks. fra Veksø.

Veksø - et anneks til Stenløse sogn - fik ingen skole, da rytterskolerne blev oprettet. Veksø hørte til den kgl. skoleskoledistrikt i Søsum, men for at komme til skole måtte børnene passere et vadested over Veksø moses vandløb. Denne skolevej fandt bønderne i Veksø var for farlig for deres børn, og de byggede derfor selv et nyt skolehus i Veksø by.

Det var en bekostelig affære for bønderne selv at bygge skolehus og ansætte en lærer.

Veksøbønderne kunne derfor kun betale deres skoleholder 10 Rdl. om året i løn, en løn, som - til sammenligning med de 24 Rdl., de kgl. skoleholdere fik - var temmelig ringe.

Efterhånden ønskede skoleholderen mere i løn, men da det faldt bønderne vanskeligt at betale mere, skrev de i 1741 til amtmanden om hjælp til skoleholderens løn. Desværre blev deres initiativ ikke belønnet, idet amtmanden svarede, at der i forvejen var en kgl. skole i området, hvis omkostninger rytterdistriktets kasse i forvejen skulle udrede. I brevet til amtmanden anfører bønderne, at de havde opsat en egetræsplade på skolens mur med følgende inskription:



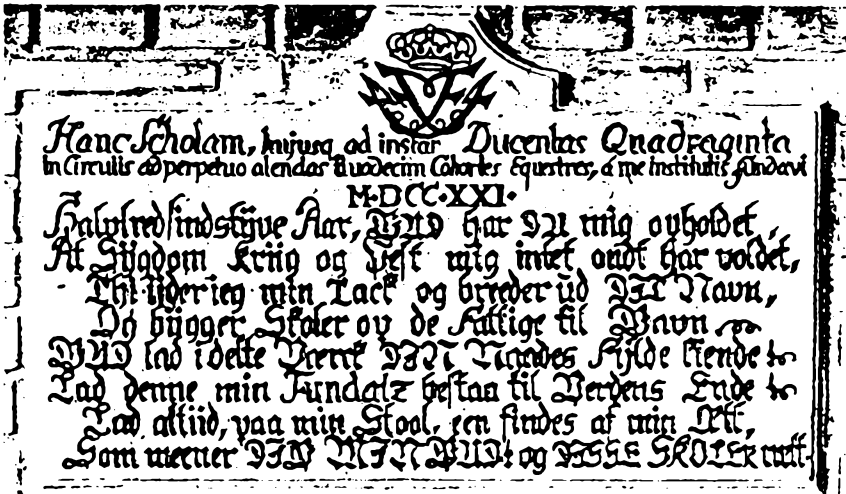
"Da Sytten hundred mand skrev og Ottetive,
Tillod Kong Frederich den fiende her at blive,
En Skole bygget op for Børn som ere smaa,
Og kand om Vinteren ey til Søsøm skole gaae,
Der paa har Vexøe Mænd for deres egne Pænge,
Opbyggt en Skole her, Gud lad dend staa saa længe,
Som der er Kircker til og Skoler i vort Land,
At Sjælene dis fleer til Himlen komme kand,
Vil nogen midlertiid saa rund og gavmild være,
Og udi Jesu Nafn til Skolen lidt forære,
til nogen liden hielp for Skoleholderen,
Hand maa forvente sig Guds rige Løn igien."

Det er tydeligt, at inskriptionen er inspireret af tavlen fra de kgl. skoler. På Frederik d. 4.s tavle er først en henvendelse til Gud, den højeste over alt. På Veksø tavlen henvender man sig til kongen som den højeste i landet. Derefter kommer en forklaring om, hvorfor Frederik d. 4. byggede skolerne, men også bønderne omtaler årsagen til deres skoles bygning. Til sidst omtaler begge tavler et ønske for fremtiden, og at skoler må blive ved at bestå.

De kgl. skolars tavle:

"Halvtredsindstyve Aar Gud har Du mig opholdet,
 At Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet,
 Thi yder ieg min Tack, og breeder ud Dit Navn,
 Og bygger Skoler op, de Fattige til Gavn,
 Gud lad dette Værck Naades Fylde kiende!
 Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende,
 Lad altiid paa min Stool, een findes af mit Ætt
 som meener DIG MIN GUD OG DISSE SKOLER rætt."

Det var ikke ualmindeligt, at bygninger ved opførelsen fik en tavle opsat, og der har muligvis eksisteret mange variationer af skoletavler opsat på andre skoler end de kgl.



RYTTERSKOLE-MINDETAVLERNE

I 1743 ønskede bønderne i Kirkerup sogn også en skole til deres landsby (8). De henvendte sig til biskop Peder Hersleb under en visitats, og han svarede, at hvis det var muligt, ville han gerne hjælpe. I 4 år ventede bønderne på svar, og da dette udeblev, byggede de selv en skole. På præstens ansøgning bevilgede kongen hurtigt 10 Rdl. til skoleholderens løn af rytterdistriktets kasse. Her blev bøndernes initiativ belønnet, og som tak opsatte de en tavle på skolen med følgende inskription af præsten:

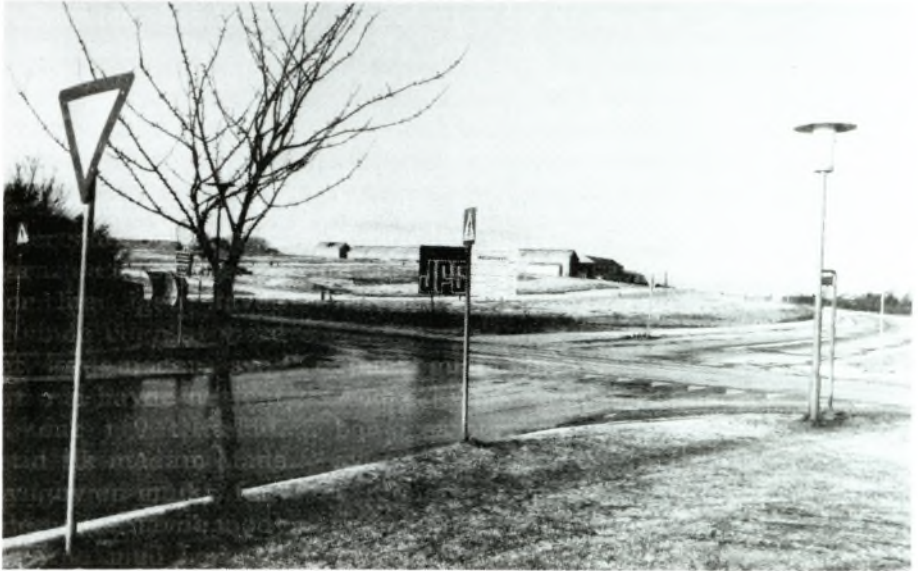
"See Himlens forsyn selv, at Kongens nidkær Naade,
Har denne Scole Bygt til Siæle gavn og Baade
Sit Rette Øye Meed Gud lad dend altiid naae,
Gud lad dend Blifve wed saa lenge Scholer staae."

De her omtalte eksempler viser en klar interesse for børnenes skolegang i de pågældende landsbyer, men er disse eksempler undtagelser? En større inddragelse af skolematerialet i amtsarkivernes korrespondance-sager vil muligvis give et bredere kendskab til forsømmelser, skoleundervisning og bøndernes indstilling til skolen. Yderligere vil der være gode muligheder for at komme tættere på de problemer, der har været omkring de enkelte skoler i lokalsamfundene.

Rita Holm

KILDER:

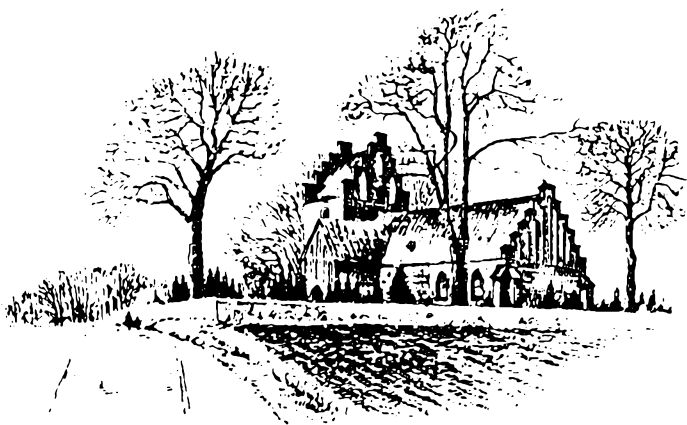
1. Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeundervisning og Folkeskoles Historie 1536-1784, 1916, s. 158.
2. Gunhild Nissen: Bønder, Skole og Demokrati. 1973, s. 173.
3. Som 1, s. 208.
4. H. Chr Johansen: Dansk Socialhistorie, bind 4, 1979, s. 248.
5. Georg Hansen: Degnen. 1944, s. 349.
6. Som 1, s. 301.
7. Folketællingen for 1787. Rigsarkivet.
8. S. Ellkier-Pedersen: Bogen om rytterskoletavlerne. 1971, s. 78.



Dec. 1987. Krydset Frugtvangen-Smørumvej-Hindbærvangen.



Nov. 1988. Samme sted. Bemærk at krydset er omlagt. Jeg har ladet mig fortælle, at der ikke er sket ulykker i krydset siden omlægningen.



Jul i Smørum

Julen er årets sidste højtid og varsler slutning på det gamle år. Sådan har det altid været, men tidligere tider frygtede samtidig det nye år. Og med de mange ukendte hændelser, der både kunne være gode og dårlige - navnlig de sidstnævnte var ofte i overtal - var det nødvendigt at beskytte sig med magiske ritualer mod sygdom, død og misvækst.

Forud for julen havde der hersket megen travlhed; der var slagtet, de røgede flæskesider var hængt på loftet, og de ferske var lagt i saltlage i sulekarret. Derefter blev der bagt brød og brygget øl, så alt var færdigt til julen, for i julen måtte man kun foretage sig

bestemte ting, og af disse skikke blev nogle brugt inden for store områder i landet, og andre skikke var måske kun kendt i det lille lokalsamfund.

I 1800-tallet i Smørum sogn - og sikkert også andre steder - var juleaftensdag en meget travl dag. Tidligt om morgenen stod man op, og mændene gik til staldene for at gøre ekstra rent. Først blev spindelvævet fejlet ned fra loft og vinduer, og vinduerne blev vasket. Derefter muggede karlen ud i fårehuset, og det var ofte første gang, der blev muget ud siden mikkelsdag, hvor fårene var blevet klippet og kommet på stald for vinteren.

Når karlen så var færdig med

det store eftersyn, skulle også snavset mellem brostenene i stalden kradses op, fejes og renses bort. Og når stalden stod ren og pæn, var det tid at feje og ordne gårdspladsen. Forinden var alle markkredskaber hentet hjem fra marken af bonden selv, for juleaften skulle alle redskaber være i hus; ingen kunne vide, hvad der ellers ville ske. Derfor var der ryddet op rundt om hele gården.

Indendørs havde husmoderen og pigen været optaget af at gøre huset rent og pænt, så også det stod færdigt juleaften. Henad eftermiddagen var huset og maden parat til gårdens folk.

Ved firetiden klædte man sig i søndagstøjet og samledes inde i stuen, hvor der blev serveret et stykke smørrebrød og en snaps. Så sad man og snakkede hyggeligt, til julemaden stod på bordet. Maden bestod som regel af risengrød og flæskesteg eller kogt klipfisk.

Efter middagen sang man et par salmer, hvorefter tjenestefolkene gav husbonden og madmoderen hånden og sagde tak for mad. Men aftenen var langt fra sluttet endnu. Mens kvinderne tog ud af bordet og vaskede op, gik mandfolkene i stalden og gav hestene havre. Efter fodringen blev kørerne malket af pigerne, og i stedet



*Æbleskiverne kommer på bordet.
Xylografi 1870.*

for halm fik kørerne i anledning af julen lidt ekstra godt - de fik hø.

Da malkningen og fodringen var overstået, gik alle igen ind i huset, hvor der blev serveret æbleskiver, julekage og kaffe. Mens mændene satte sig til kortspillet og fik sig en toddy eller to, sad kvinderne og hyggede sig med et glas kirsebærvin.

Kortspillet sluttede efter et par timer, og der blev nu sat kvældsmad på bordet - sylte, smør, ost, saltet fårekød og rullepølse. Ved midnat var man færdig med kvældsmaden og gik i seng, og efter dette opbud af rigelig mad og drikke kan det være, man sov som en sten hele natten.

Næste morgen - julemorgen - måtte man ikke foretage sig noget fastende, og mange tog derfor et par æbleskiver fra



aftensbordet med ind til sengen og lagde dem på et bord eller en stol, så de kunne spise dem, inden de stod op julemorgen. Endnu i 1917 serverede konen på Boesagergård æbleskiver, inden man gik i stalden julemorgen.

På Flødekærgård i Smørumovre skulle man julemorgen i 1800-årene huske at gå ud i stalden og sige godmorgen og glædelig jul til køerne. Det var en gammel skik, man havde på den gård.

Men der var også mange ting, man ikke måtte sige og gøre i julen. F.eks. måtte man ikke

sige rotter og mus eller lopper og lus fra juleaften til 7. jan., for så ville man blive plaget af dem hele året. Det har sikkert været svært at overholde, for det var just ikke et sjældent syn, at man var plaget af netop disse insekter.

I juledagene måtte man heller ikke efter mørkets frembrud gå ud og kikke ind ad vinduerne til en oplyst stue. For hvis nogen i huset skulle dø, inden året var omme, ville vedkommende sidde i stuen og spise ved bordet - uden hoved.

Det kunne også bringe uheld at holde et lys eller stryge en tændstik under bordet, og hvis hunden gav sig til at hyle, mens man spiste juleaften, var det helt galt; det var et meget dårligt tegn.

I hele julen skulle arbejdet hvile; derfor måtte der ikke vaskes og tørres tøj, for så måtte man "klæde lig", inden året var omme. Ligeledes måtte intet løbe rundt eller skære i julen, så alt arbejde - også hakning og skæring af foder til dyrene - skulle være færdigt før juleaften. Endog trolldøjet skulle holdes fra gården og dyrene. Der blev sat stål over stalddørene, hvor især karlene satte deres lommeknive fast over døren ind til hestene.

Der var således mange ting

at tage varsler af og en del ting at foretage sig for at få del i held og lykke i det kommende år.

Gennem tider har mennesket været afhængigt af naturens luner - storm og uvejr - men også tørke og regnfulde tider har ødelagt høsten. Tillige kunne man risikere sygdom mel-

lem kvæget, epidemier og m.a. Så usikkerheden og frygten for det kommende år gav rig lejlighed til at tage nogle forholdsregler for at komme godt ind i det nye år, hvor heldet og lykken måske ventede netop dette år.

Rita Holm.



På vej til kirke. Xylografi 1880.



Dec. 1987. Krydset Flodvej-Kirkevungen-Råbrovej-Smørumnedrevej. Flot udsigt til kirken.



Nov. 1988. Samme sted. Udsigten til kirken er forsvundet bag nyopførte andelsboliger.

Hvem bar barnet?

En undersøgelse af gudmødre i sogne fra Københavns amt i 1700-tallet.

Ved gennemgang af dåb i kirkebøgerne finder man ofte nogle kvinder, der gentagne gange i et sogn bærer børn til dåben i kirken. Navnene på de få kvinder går så ofte igen, at det ikke er sandsynligt, at kvinderne kan være i familie med så mange børn. Men det er også tydeligt, at disse kvinder overvejende boede i samme by, hvor barnet blev født. Hvem var så disse kvinder og hvilken tilknytning havde de til børnene og forældrene?

Axel Steensberg siger i sin undersøgelse af Store Valby på Sjælland, at man i regelen valgte en kone fra een af de mest ansete gårde i landsbyen, og et andet sted siges det, at kvinder ikke fortsatte med at bære børn, efter at de var blevet enker (1). Antageligt har det været således nogle steder; traditionen har måske også spillet en rolle, men også andre muligheder kan være årsag til valget af kvinden, der bar barnet. I det følgende vil jeg for-

søge at vise, at der i visse tilfælde synes at være en forbindelse mellem kvinder, der var til stede ved barnets fødsel og senere ved barnets dåb.

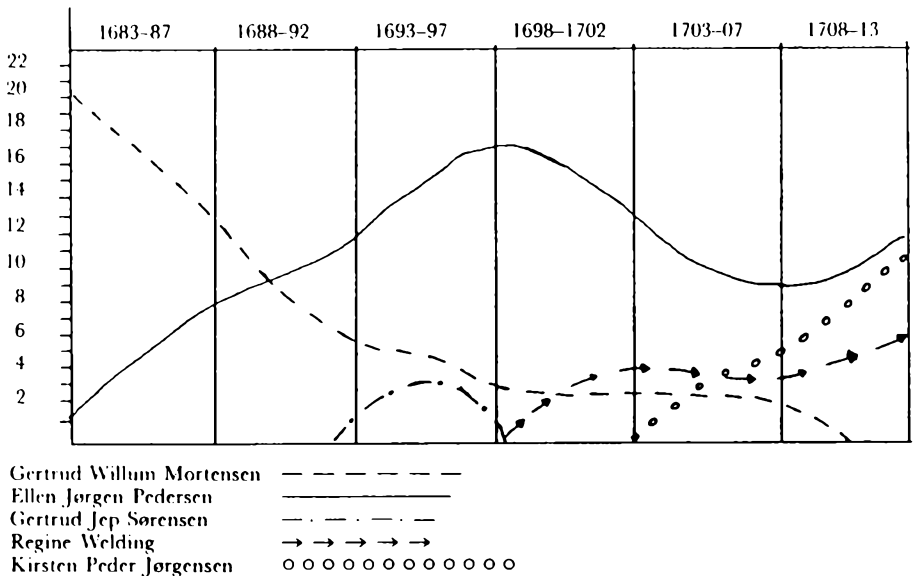
Gudmødre i Smørum sogn fra 1683-1713

En undersøgelse af Ledøje-Smørum kirkebog fra 1680-1754 viste, at en kvinde ved navn Ellen Jørgen Pedersen var gudmoder til mange børn, og at hun bar børn fra alle sociale grupper, også uægte børn. Det var derfor oplagt at finde ud af, hvornår hun begyndte, og hvornår hun sluttede, samt hvor mange børn hun bar. Det viste sig, at hun begyndte i 1683, hvor hun bar et par børn om året stigende til omkring år 1700, hvor hun bar 10-12 børn om året til dåben. Ellen sluttede i 1713, hvor hun de sidste år kun bar 2-3 børn om året. I alt bar Ellen 119 udaf 465 børn fra 1683-1713 eller 25,6% af børnene til dåben. Nedenstående tabel I viser Ellen Jørgen Pedersen og 4 andre kvinder, som samtidig bar børn i Smørumovre by.

Tabel I viser fem kvinder, der samtidigt var gudmødre. For Gertrud Willum Mortensen viser kurven et fald fra 1683, hun bar færre børn, frem til hendes død i 1710, 73 år gammel. Årsagen til det bratte fald i kurven for Gertrud kendes ikke; hun blev enke i 1689, og her synes kurven at flade ud. Fra 1683 bar Ellen J. Pedersen igennem 16 år flere og flere børn. I 1699 blev hun gift anden gang, hvorefter kurven falder, for brat at ophøre i 1713. Desværre har det ikke været muligt at finde hendes

død, så hun blev måske begravet i andet sogn. Uvilkårligt synes det, at da Gertruds betydning som den vigtigste gudmoder aftog, blev Ellen J. Pedersen hendes afløser. En enkelt kvinde Gertrud Jep Sørensen fik kun betydning som gudmoder i få år. Hendes afløser synes at være godsejerens kone Regine Welding fra Edelgave, og krokonen Kirsten Peder Jørgensen synes at blive Ellens afløser. Kirsten var gudmoder i mange år, og sidste gang, hun bar et barn til dåben, var i 1734.

Tabel I. Fem gudmødre i Smørumovre sogn fra 1683-1713.



Forventningen om, at Ellen var kone på en stor gård, holdt ikke stik; det viste sig, at hun kom fra den mindste gård i sognet. I Smørum sogn lå 4 landsbyer, Hove 7 gårde, Nybølle 6 gårde, Smørumnedre 13 gårde og Smørumovre 15 gårde. Gårdenes hartkorn lå fra 5 til 18 tdr., hvoraf de fleste gårde havde 8-10 tdr. hartkorn. Ellen Jørgen Pedersen boede på en gård - kaldet Lillegården - under Vartov Hospital på kun 2 tdr. hartkorn, og som gudmoder havde gårdens størrelse ingen betydning for Ellens anseelse (3). Da Ellens mand døde i 1698, giftede hun sig med Mads Pedersen. Ellen fortsatte i sit nye ægteskab med at være gud-

moder, og det er derfor ikke sandsynligt, at det var den forrige mands anseelse, der var årsag til, at hun blev bedt om at være gudmoder. I 1688 bar en Ellen Jordmoder i Smørumovre et barn til dåben, og det er måske her, vi skal finde årsagen til, at Ellen J. (Mads) Pedersen bar flere børn til dåben end andre kvinder i sognet.

Nedenstående tabel II og III viser de 16 kvinder i Smørum sogn, som bar flest børn i perioden 1683-1713 og 1731-1761. Ud for hver kvinde er markeret et * under den by, hvor hun var bosat.

I perioden fra 1683-1713 blev der født 465 børn i sognet, heraf var 42 børn uægte, eller 9%

Tabel II. Gudmødre i Smørum sogn fra 1683-1713, * markerer hvor hun var bosat.²

		Smørum- nedre	Smørum- ovre	Hove	Nybølle	Ialt
Husm. og Skoleh.	Ellen Jørgen Pedersen	52	62*	5	0	119
Bonde	Gertrud Willum Mortensen	3	36*	0	0	39
Bonde	Kirsten Jørgen Pedersen	12*	0	0	0	12
Godejerdatter	Regine Welding	9	9*	2	0	20
Bonde	Anne Lennart Jørgensen	0	2	15*	2	19
Bonde	Maren Rasmus Winzentsen	0	0	2	9*	11
Bonde	Gertrud Willum Pedersen	0	0	0	9*	9
Bonde foged	Kirsten Rasmus Olsen	0	1	9*	0	10
Bonde	Agathe Peder Pedersen	0	0	7*	0	7
?	Jørgen Olsens hust. i Stenlø.	0	6	4	0	10
Bonde	Margrethe Povl Svendsen	0	0	0	6*	6
Bonde	Margrethe Peder Povlsen	0	0	10*	4	14
Kromand	Kirsten Peder Jørgensen	4	11*	0	0	15
?	Anne Bonde Sengeløse	0	0	0	3	3
?	Jordmoder Boel Bonde Sengeløs	1	0	0	2	3
Bonde	Gertrud Jep Sørensen	1	7*	0	0	8
Ialt						305

af samtlige børn blev født uden for ægteskab. Når tallet på uægte børn er så højt, skyldes det rimeligvis, at flere kvinder kom fra andre sogne, især fra København, og gjorde barsel i sognet (4). De 16 kvinder i tabel II var 305 børn eller 65% af børnene.

I 1714 kom en lov om jordemødre, der forbød andre end eksaminerede jordemødre at hjælpe barselskvinderne. For at se, om der skete en ændring i antallet af kvinder, der bar flest børn efter lovens indførelse, blev Smørum sogn undersøgt i perioden fra 1731-1761, hvor oplysningerne i kirkebogen var rimeligt sikre. I perioden blev der født 570 børn, en stig-

ning på 22,6%. Af disse børn var 19 uægte, eller kun 3,3% blev født uden for ægteskab, hvilket muligvis var et resultat af tidens stærkere religiøse påvirkning - Pietismen. Trods stigningen i fødselstallet skete der ingen ændring i antallet af kvinder, der bar flest børn - se tabel III - og i den periode bar 16 kvinder 65% af børnene til dåben.

Gudmødre i Smørum sogn fra 1731-61

Seksten kvinder bar i perioden 1731-61 315 børn udaf 570, og igen ser vi een kvinde bære flest børn, nemlig Karen Morten Willumsen. Karen var kone på en mellemstor gård på 10

Tabel III: Gudmødre i Smørum sogn fra 1731-1761

		Smørum- ovre	Smørum- nedre	Hove	Nybølle	ialt
Godsejer	Regina og Madam Welding	11*	17	0	0	28
Bonde	Karen Morten Willumsen	59*	5	11	2	77
Bonde	Kirsten Søren Nielsen	13*	1	0	0	14
Møller	Catrina Lars Pedersen	0	0	11*	0	11
Bonde	Kirsten Simon Pedersen	0	10*	0	0	10
Bonde	Anne Anders Tøgersen	0	0	40*	1	41
Bonde	Birte Peder Larsen	2	28*	0	0	30
Bonde	Kirsten Niels Larsen	4	18*	0	0	22
Krømand	Christiane Mogens Henriksen	12*	4	0	0	16
Bonde	Margrethe Willum Mortensen	18*	0	1	3	22
Bonde	Karen Hans Hansen	0	4	2	31*	38
Bonde	Kirsten Anders Hansen	0	2	25*	0	27
Bondefoged	Margrethe Niels Rasmussen	6*	2	0	0	8
Bonde	Kirsten Jørgen Hansen	0	7*	0	2	9
Bonde	Kirsten Peder Rasmussen	0	8*	0	0	8
Bondefoged	Maren Jens Pedersen	0	9*	0	0	9

ialt

370

tdr. hartkorn. I 1741 blev hun enke, men fortsatte med at bære børn til dåben. Karens søn, Willum Mortensen, overtog gården efter faderen. I 1748 blev Willum anklaget af sin kone, Margrethe, for overfald på både hende og hans moder (5).

Willum kom ofte fuld hjem og bankede konen, men da han en nat overfaldt både hende og hans moder, Karen, mens han råbte, at han gerne ville "klæde hjul og stejle" for dem, klagede hans kone til Vartov Hospitalsforstander. Willum slap for straf, da han lovede at være en kærlig søn og husbonde. Trods disse problemer fortsatte Karen med at bære børn til dåben.

Det er ikke sandsynligt, at det var sønnens anseelse, der var årsag til Karens rolle som gudmoder, og Karens enkestand havde heller ingen indflydelse på hendes position som den vigtigste gudmoder i sognet. Årsagen til Karens position og anseelse må findes et andet sted, og forklaringen kan være, at i 1745 står der i kirkebogen, at Karen Morten Willumsen var jordemoder.

Efter Karens død i 1754 overtog svigerdatteren Margrethe gudmoder-hvervet - se tabel III. Muligheden for, at hun også overtog jordemoder- eller fødselshjælper-erhvervet, er stor. Det var dengang ikke ualmindeligt, at en jordemoder

oplærte sin datter eller svigerdatter. I 1754 anmodede en jordemoder, om hendes datter kunne blive eksamineret og få attest som jordemoder. Datteren fik afslag med den begrundelse, at hun ikke havde "videnskab" nok, og at der ikke var "vacance" til hende; men jordemoderen måtte gerne oplære hende ligesom de andre kvinder, der ønskede det (6).

Siden Willums farmoder Gertrud Willum Mortensen omkring 1680 bar børn til dåben, havde der altid været bud efter en gudmoder på gården. Da Willums kone, Margrethe, døde i 1763, giftede han sig med Anne Andersdatter, men Anne blev aldrig bedt om at være gudmoder i de år, hun var gift med Willum indtil hans død i 1769.

Kirsten Søren Nielsen, også fra Smørumovre, vedblev med at fungere som gudmoder til sin død i 1746 - 13 år efter mandens død. Hendes svigersøn overtog gården - en kgl. fæstegård. I årene indtil Kirstens død blev der født 6 børn på gården. Efter Kirstens død forsøgte datteren tilsyneladende at overtage gudmoderhvervet, men hun blev kun gudmoder til 4 børn fra 1746-47. Datteren fik 3 børn eller mere efter moderens død og fungerede ikke efter 1747 som gudmoder.

Hvis gårdens anseelse spillede en rolle, hvorfor fortsatte datteren så ikke efter Kirstens

død som gudmoder? Kan grunden være de mange fødsler, hvor hun en del af tiden har været besværet og efter fødslen "uren" i seks uger, hvor hun ikke måtte komme i kirken? Eller skyldes det de mange små børn, at hun derfor ikke kunne afse tid som fødselshjælper? I 1725 skrev provst Louman, at Karen Rasmus Olsens i Vallensbæk var udnævnt til jordemoder, men at hun ikke kunne påtage sig embedet, fordi hun skulle passe sin syge moder og små børn (8).

Godsejerens datter, Regina Welding, og hendes moder, Madam Welding, bar også børn til dåben, hvilket sandsynligvis skyldtes forholdet til deres fæstebønder, idet alle gårde i Smørumnedre bortset fra 2 kgl. gårde, og 3 gårde i Smørumovre var fæstegårde under Edलगave. Desuden var Madam Welding datter af en bonde i Smørumovre, hvilket sandsynligvis også har medvirket til et nært forhold til bønderne i sognet (7).

Jordemødre i Københavns amt
Formodentlig var en del af de kvinder, der bar dåbsbørn, jordemødre eller fødselshjælper, men når det kun i enkelte tilfælde kan bekræftes, skyldes det kirkebøgernes mangelfulde oplysninger.

En liste fra Københavns amt

viser, at i 1725 lod 45 kvinder sig eksaminere som jordemoder (8). I tilknytning til listen skrev provst Louman, at han d. 2. jan. 1725 havde modtaget en resolution fra amtmanden, hvor provsten blev bedt om at få en udtalelse fra sognepræsterne i Københavns amt, hvem de kunne anbefale til jordemoder. Den 8. feb. svarede Louman, at han endnu ikke havde modtaget efterretning fra alle præster, men fremsendte nogle udtalelser fra 9 sogne:

"I Avedøre by er udnævnt Anne Dannemans 60 år, har været jordemoder i 7½ år, vel lykkelig, er kristelig og gudelig.

I Ejby Kirsten Peder Pedersen 50 år, har i mange år betjent barselskvinder, men har været et par gange vel ulykkelig, vil gerne lade sig undervise.

I Hvissinge Maren Henrik Christensen, hun har altid førhen i den forretning været lykkelig, 34-36 år er skikkelig og anvendelig.

I Kirkeværløse angives til jordemoder Lucie Laurits Christensen, er i sit forhold skikkelig og kun 41 år.

For Lille Værløse er ingen andre, der vil påtage sig sådant embede, uden de forhen udnævnte Mette Herløv Nielsen og Mette Peder Fløjtes, hver af dem 55 år.

Thorslunde Karen afg. Peder Hansens, hvis alder er mig ikke

kundgjort.

Ishøj sogn og Tranegilde Anna Peder Ibsen, vel gammel og skrøbelig og i hendes sted Anne Laurits Hansen, som forhen i slig forretning har været lykkelig, 50 år.

Vallensbæk I Ellen Nielsdatters sted, som synes at være for gammel til det embede, kan hendes datter Karen Rasmus Olsens træde, så snart hun bliver før dertil, thi nu er hun nær ved at gøre barsel og kan ikke tåle at færdes, hun er 31 år."

Den 3. juni skrev provst Louman igen til amtmanden, at Karen Rasmus Olsens fra Wallensbæk, som før var udnævnt til jordemoder, ikke kunne påtage sig embedet, da hun skulle passe sin syge moder og små børn. Louman henstillede, at andre sognes jordemødre måtte betjene Vallensbæks barselskvinder.

Hvis vi nu ser lidt på Lucie Laurits Christensen fra Kirkeværløse, så nævnes hun i 1732 som jordemoder i Værløse kirkebog (9). Da kirkebogen fra 1732 giver gode oplysninger, kan hun følges fra 1732-1760, hvor Lucie jordemoder i den periode bar 127 børn til dåben. I samme tidsrum døbes 650 børn fra 5 landsbyer i Værløse sogn, og Lucie jordemoder bar således 19,5% af disse børn til dåben. Efter 1760 bar Lucie in-

gen børn, hun var da 76 år og døde i 1771, 87 år gammel.

Yderligere blev to andre kvinder udnævnt til jordemoder i Værløse samtidig med Lucie, nemlig Mette Herløv Nielsen og Mette Peder Fløjtes. De sidste to kvinder bar også børn til dåben, men nævnes aldrig som jordemødre.

Jordemødre som gudmødre

Det er muligt, at nogle sogne har haft en familietradition for gudmoderrollen eller jordemodererhvervet. I tabel I ses Anne Bonde og jordemoder Boel Bonde fra Sengeløse, som begge bar børn til dåben i Smørum sogn omkring 1700. I Sengeløse kirkebog nævnes i 1757 jordemoder Margrethe Jens Bonde, som bar et uægte barn til dåben. Der blev født 25 børn i Sengeløse det år, og Margrethe Bonde bar 5 børn eller 20% af børnene til dåben, men kun ved det uægte barns dåb nævnes hun som jordemoder. Margrethe fik selv børn fra 1732, og indtil 1741 var hun ikke gudmoder til børn i sognet (10). Da kirkebogen først igen fra 1752 giver oplysninger, så viser det sig, at fra 1752-58 bar jordemoder Margrethe Bonde 17 børn til dåben.

Inger Dübeck nævner fra en undersøgelse af Lyngby sogn 1645-72, at det synes som en gammel skik, at en del jorde-

mødre bar børnene til dåben (11). Men antageligt var det ikke begrænset kun til landdistrikterne. I 1747 blev Lisbeth Thomsen "attrapperet" udenfor Garnionskirken i København, da hun efter barnedåb kom ud af kirken bærende på kaptajn Schacks barn. På spørgsmål om, hvorfor hun igen havde forløst en kvinde uden at være eksamineret jordemoder, svarede hun, at hun havde betjent kaptajnens kone i 9 tilfælde. På samme tid fik madam Mads Madsen i Lyngby en mulkt, fordi flere jordemødre havde mødt hende i kirkerne med børn til dåben, hvilke hun selv havde hjulpet til verden uden at være eksamineret jordemoder (12). Det synes, som om disse to kvinder fandt det naturligt at bære børn til dåben, som de selv havde hjulpet til verden.

Hvor stort antallet af jordemødre egentlig var i et sogn i første halvdel af 1700-tallet, ved vi ikke, men at der var flere i et sogn, der fik eksamen samtidig, kan vi se af listen fra 1725. Fra Smørum sogn fik Margrethe Povl Svendsen i Nybølle og Ingeborg Nielsdatter i Smørumnedre eksamen. Når Ingeborg omtales uden en mands navn, har hun muligvis været ugift. Ingeborg bar et barn i 1723 og fik eksamen i 1725, men omtales derefter ikke mere i kirkebogen. En Ingeborg

Nielsdatter fik et uægte barn i 1726; om det er den samme kvinde, vides ikke, da det ikke har været muligt at finde flere oplysninger om Ingeborg Nielsdatter. Ydermere har vi Karen Morten Willumsen i Smørumovre, der omtales som jordemoder, men det ses ikke, at hun har aflagt eksamen.

Andre gudmødre

Andre kvinder end jordemødre bar også børn til dåben, og det synes især at være officielle personer som præste-, degne-, foged- og skoleholderkoner. I Ledøje bar fra 1731-1761 præstens, fogedens og degnens koner 71% af børnene til dåben. Og hvor fogedens og degnens koner bar uægte, så bar præstens kone ingen uægte børn.

Kirsten Rasmus Olsen i tabel II var fogedkone i Hove. Da hun fik et par børn, bar Ellen J. Pedersen - samme tabel - hendes børn til dåben. Og da Ellen fik børn, var Gertrud Willums, Smørumovre, gudmoder til børnene. I Smørumnedre var bondefoged Niels Rasmussens kone blandt gudmødrene (se tabel III).

Det har ikke været muligt at finde oplysninger om, hvorvidt nogen af disse kvinder var jordemødre, men en del degnekoner var jordemødre. I 1725 får Karen Karsten degns fra Herstedøster attest som jordemo-



der - desværre er kirkebogen brændt, så det ikke kan undersøges, om hun bar børn der - men allerede 1694 finder vi Karen Karstens i Sengeløse, hvor hun bar børn til dåben. I Ledøje holdt "den gl. degneenke fra Sengeløse, som havde været jordemoder" et par børn over dåben i 1740 og 1749.

Skoleholderens kone i sognet kunne også være jordemoder; det viste sig senere, at Ellen J. Pedersen var identisk med Jørgen Skolemesters kone. I København var jordemoder Marie Svendsen gift med skoleholderen ved Petri kirke. Da hun i 1783 hængte et lovbefalet skilt ud, hvor der stod: "Her bor jordemoder Marie Svendsen som betjener barselskoner", forlangte kirkeforstanderen for Petri

kirke skiltet fjernet. Af hensyn til hendes mands skoleembede søgte Marie Svendsen om fritagelse for at opsætte skiltet, men hun spurgte samtidig, om hun skulle trodse kirkeforstanderen (13).

I Brøndbyøster bar to kvinder i perioden 1730-41 i alt 76% af børnene til dåben. Den ene var skoleholder Steensbergs kone, den anden gårdmand Poul Hansens kone, Mette (14). Heller ikke her fremgår det, om en eller måske begge var jordemødre.

I mange sogne lå hovedparten af ansvaret for at bære børnene hos få kvinder i en by. Smørum sogn havde 4 landsbyer, og der var 16 kvinder, der bar flest børn, hvilket giver et gennemsnit på 4 kvinder pr. by

i en periode på ca. 30 år. Hvor mange af disse kvinder der var jordemødre eller fødselshjælpere, har vi ingen sikre oplysninger om, men i visse tilfælde synes der at være en forbindelse mellem jordemoderer-hvervet og gudmoderrollen.

I loven fra 1714 om jordemødre siges det, at ingen må udøve jordemodergerningen uden at være eksamineret, men samtidig påbydes jordemoderen at opøve dertil egnede kvinder. Derved åbnedes mulighed for, at kvinder kunne få en erfaren hjælp ved en uforudset fødsel. Særligt i vinterhalvåret, hvor vejene var dårlige og ufremkommelige på grund af vejret, fik utvivlsomt mange kvinder brug for en erfaren hjælper, inden den eksaminerede jordemoder kunne nå frem. Jordemoderen kunne også være opholdt ved en vanskelig fødsel, der måske trak ud i mere end et døgn et andet sted i sognet, og så har det været nødvendigt, at andre kvinder kunne træde til (15).

Tilsyneladende var jordemoderen agtet og respekteret i flere landsbyer i Københavns amt; de jordemødre, vi kender, bar mange børn til dåben og fik en hædersplads ved dåbsgildet kort efter barnets fødsel. Andre kvinder, som var gudmødre og måske også jordemødre, opnåede den samme sta-

tus, uanset om de var enker eller kom fra en mindre gård i sognet. Der er også andre træk fælles for disse kvinder. Ofte overtog en datter eller svigerdatter det ærefulde hverv som gudmoder, men når Simon Pedersens ny kone i Smørumnedre fra 1740 og Willum Mortensens ny kone i Smørumovre ikke mere blev bedt som gudmoder, kunne det være, at hvervet som gudmoder skyldtes personlige kvalifikationer hos den kvinde, som bar barnet. Kvalifikationer f.eks. som jordemoder skulle være et stærkt helbred, godt håndslag, moden alder og ikke alt for mange små børn (16). Det samme synes at være tilfældet med mange af gudmødrene.

Afslutning

Der er stor sandsynlighed for, at en del af de kvinder, der bar mange børn, var jordemødre. Og valget af disse kvinder synes i mange tilfælde at falde på kvinder, der var tildels uafhængig af tunge byrder i familien, såsom at passe syge og små børn.

Ligeledes synes der at være en udbredt tendens til at vælge gudmoderen blandt kvinder i landsbyen, der enten selv havde været eller var gift med mænd, der havde tilknytning til stillinger af samfundsmæssig art.

I skifter fik efterladte børn

omhyggeligt tildelt en formynder, som skulle varetage børnenes arvelod. Og selv om børnene blev hos den efterladte far eller mor, blev formynderen pålagt at holde opsyn med børnenes arve i hjemmet, indtil børnene blev voksne. Den samme omhu med at sikre, at det barn, der blev døbt i kirken, nu også var barn af N.N., kan ikke spores i kilderne. Men gudmoderens eller jordemoderens

rens frembærelse af barnet til dåben var måske tidligere en bekræftelse på, at barnet var født af de forældre, hvis navne blev opgivet til præsten.

Materialet i denne undersøgelse, som kun omfatter spredte lokaliteter i Københavns amt, kan ikke give et entydigt svar; det har kun været hensigten at påvise en forbindelse mellem gudmoderen og jordemoderen.

Rita Holm

KILDER:

1. Axel Steensberg: Store Valby, 1974 side 86. Dagligliv i Danmark 1982 bd. V side 44.
2. Ledøje-Smørum kirkebog 1680-1754 LA.
3. Fæsteprotokol Vartov Hospital Stadsarkivet Kbh.
4. Gustav Bang: Kirkebogsstudier, side 70 "For Sjælland lå gennemsnittet på 8,1% fra 1645-99, men viser en markant nedgang mod slutningen af 1600-tallet".
5. Vartov Hospital: Indkomne sager fra byerne. Stadsark. Kbh.
6. Inger Dübeck: Jordemødre i retshistorisk belysning. Historie, jyske samlinger bd. X 1972-74, side 346.
7. J. P. Jørgensen: Historiske optegnelser Ledøje-Smørum sogne 1925.
8. Stift- og amtsarkivet, Københavns amt "Breve fra div. embeds og particulærer personer" 1725 LA.
9. Værløse kirkebog LA.
10. Sengeløse kirkebog LA.
- 11-12. Inger Dübeck: Jordemødre i retshistorisk belysning. Historie, jyske samlinger bd. X 1972-74 side 381-82.
13. sst., side 359.
14. Materiale overladt Hans Hundstrup, Brøndbyøster.
15. Holger Munk: Kvindestuen, Årbogen for Præstø amt 1947.
16. Inger Dübeck: Jordemødre i retshistorisk belysning. Historie, jyske samlinger bd. X 1972-1974 side 351.



Svenskestenen, december 1987. Området bagved er udlagt til erhvervsformål.



Samme sted, november 1988. 1 stort Carlsberg-depot og 1 garagebygning til en vognmand(?) blev der bygget i årets løb + regnvandsbassin - Udgravninger fra Søllerød.

Foreningsnyt

Hermed foreligger årsskriftet. Som det er blevet meddelt til medlemmerne, har det været tanken at samle de tidligere 3 blade pr. år i et skrift. Jeg håber, resultatet vil blive til glæde, og vil hermed benytte lejligheden til at takke redaktionen.

På foreningsplan foregår der en række aktiviteter.

Arkivet har fået lidt mere mandskab. Rita Holm og Åse Thygesen har delt det administrative og ledelsesmæssige ansvar mellem sig.

En glædelig nyhed står foreningens pensionister for. Der er blevet dannet en arbejdsgruppe, der bl.a. skal arbejde med istandsættelse af genstande i foreningens samling. Det store lokalkendskab, gruppen repræsenterer, er måske det aller vigtigste.

En stor opgave på længere sigt er at opbygge en permanent udstilling. Dette arbejde vil gruppen også kunne medvirke i.

Foreningen har modtaget en del brugt udstillingsinventar, der er meget velegnet til at bygge en udstilling op i. Det har hidtil været økonomisk u-



muligt at købe sig til montrer og skabe, så derfor er denne gave af meget stor betydning for det videre arbejde med udstillingen.

Foreningen deltager i arbejdet med at tilrettelægge en "kulturpjece", der på en enkel måde præsenterer vort områdes natur og kulturhistorie. Ledøje-Smørum kommune udgiver pjecen med støtte fra Københavns amt. Forhåbentlig bliver den en hjælp for de borgere, der har lyst til at gå på opdagelse i nærområdet.

En revideret kommuneplan er sendt til høring, og Historisk Forening og Arkiv er i lighed med andre interessepartier blevet bedt om at udtale sig. Foreningen har gjort det tidligere og vil også denne gang give et bidrag ud fra en kulturhistorisk synsvinkel.

I første halvår af 1989 er følgende aktiviteter planlagt:

Generalforsamling sidste lørdag i februar.

Forårstur i lokalområdet (dato ikke fastlagt).

Genudgivelse af Riis Nielsens bog om Smørumnedre.

Bladet "Smånyt" vil udkomme forud for generalforsamlingen og forårsturen.

Skulle nogle medlemmer have lyst til at medvirke aktivt i foreningens arbejde, er de **meget** velkomne. Ring blot til ét af bestyrelsesmedlemmerne og aftal nærmere!

Med ønsket om en god jul og et godt nytår

på bestyrelsens vegne

Steen Asger Jensen



En ny vej ud af kommunen så dagens lys den 4/10 1988. Forlængelsen af Smørum parkvej til Frederikssundsvej i Måløv.

Foreningens bestyrelse

Formand:	Steen Asger Jensen	02 65 03 09
Næstformand:	Anni Pedersen	02 65 47 20
Kasserer:	Evy Qvistgaard	02 65 88 42
Sekretær:	Peder Madsen	02 97 38 33
	Rita Holm, arkæologi	02 65 36 44
	Frits Solhauge	02 97 50 11
	Birthe Dahl	02 16 93 13
Suppleanter:	Aase Thygesen	02 97 56 45
	Inge Ravn	02 65 05 36
Revisorer:	Elin Jakobsen	
	Lars Jensen	
Suppleant:	Poul Clemmensen	

Lokalhistorisk arkiv

Adresse:	Smørum Bygade 35, Smørumovre, 2765 Smørum	
Telefon:	02 65 44 04 (i åbningstiden)	
Åbningstid:	1. torsdag i hver måned kl. 19.30-21.30	
	2. lørdag i sept.-maj kl. 11.00-13.00 og efter aftale.	
Arkivarer:	Aase Thygesen	02 97 56 45
	Edla Nikolaisen	02 97 51 95
	Pia Christensen	02 97 50 51

ISSN - 01090712

MOVE OFFSET 02 - 16 92 72